

ПИТАННЯ НАСТУПНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Державна політика в царині освіти вимагає всебічного дослідження різноманітних аспектів її реалізації, а саме шляхів «забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку громадян для можливого переходу на наступні ступені» [5].

Отже, на сучасному етапі розбудови національної системи освіти, в основі якої закладено гуманістичний підхід до організації педагогічного процесу, однією із актуальних є проблема забезпечення наступності в навчанні. У Законі України про освіту зазначено, що саме наступність є однією з обов'язкових умов здійснення неперервності здобуття знань, яка певною мірою має забезпечити єдність, взаємозв'язок та узгодженість мети, змісту, методів, форм навчання і виховання з урахуванням вікових особливостей дітей на суміжних ступенях освіти.

Система неперервної освіти в сучасній Україні складається з сукупності навчально-виховних закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які спільно працюють над виконанням завдання навчання і виховання, освіти та професійної підготовки кожної особистості відповідно до її здібностей та інтересів протягом усього життя. Отже, освіту розглядають як систему ступенів, які поступово ускладнюються і якими повинна пройти людина у процесі навчання. Послідовними етапами освіти в Україні є: *дошкільна освіта; початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта; післядипломна освіта; аспірантура; докторантура; самоосвіта.*

Забезпечення наступності змісту освіти на суміжних ступенях навчання, узгодженості змісту всієї системи освітніх закладів – від дитячого садка до післявишівської освіти та самоосвіти - є однією з умов успішного розв'язання завдань неперервної освіти й підготовки освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до самоосвіти і самореалізації протягом життя.

Особливістю педагогічної системи в сучасних умовах розбудови національної системи освіти є:

- урахування нових тенденцій розвитку, освітніх перспектив удосконалення навчання на суміжних ступенях освіти, орієнтація її на стандарти;
- установлення системної рівноваги в педагогічній системі завдяки збалансованості окремих її складових чи їхніх комплексів;
- своєчасне реагування на фонові освітньо-педагогічні обставини в межах кожної окремо взятої складової педагогічної системи.

Механізми взаємодії педагогічної системи з навколишнім середовищем і механізми внутрішньої саморегуляції, які чутливо реагують на зміни у просторі освітньої діяльності, є основою адаптації педагогічної системи, стійкість якої забезпечує наступність.

Особливістю неперервної освіти є дискретність її організаційної основи, яка реалізується у вертикальному (наявність кількох ланок навчання) й горизонтальному (наявність різноманітних навчальних закладів) напрямках. Це передбачає врахування конкретних особливостей кожної освітньої ланки, забезпечення єдності, наступності й перспективності, ієрархії й цілісності неперервної освіти. А такі її особливості, як багатоскладовість та різнохарактерність створюють різноманітні суперечності, ускладнюють розвиток її системи. Ці суперечності під час переходів на новий освітній етап проявляються в неузгодженості, розходженнях цільових настанов, їхній ієрархії, у змісті, формах і методах навчання, у соціальній позиції учнів. Вирішення зазначених суперечностей можливе за умови забезпечення

взаємоузгодженості та взаємозв'язку між вертикальною і горизонтальною педагогічними системами різних освітніх рівнів під час переходу на новий, більш складний, етап навчання. Зазначені проблеми зумовлюють пошук способів здійснення такої неперервної освіти, яка забезпечить організаційну і змістову єдність, наступність та взаємозв'язок усіх її ланок.

Питання наступності в системі освіти не нове. Наступність розглядається як багатоаспектне педагогічне явище і визначається як об'єктивно потрібний зв'язок між явищами; між новим і попереднім у процесі розвитку; між різними етапами або ступенями розвитку, сутність якого полягає у збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих сторін його організації під час переходу від одного етапу до іншого і взагалі за будь-яких якісних змін [8]. Наступність зумовлюється попередніми етапами, ступенями розвитку, які визначають теперішнє й орієнтують на майбутнє. Перехід вимагає вирішення наявних суперечностей у процесі ускладнення порядку, структурованості й організованості системи відношень.

Наступність як філософська категорія ґрунтується на діалектичному законі заперечення заперечення і законі переходу кількісних змін у якісні. Уперше теоретичний аналіз наступності на основі діалектичного розвитку розробив Г.-В.-Ф. Гегель. Учений, обґрунтовуючи закон заперечення, підкреслив об'єктивну потребу наступності у процесі розвитку. На думку філософа, діалектичне заперечення передбачає не тільки відміну, руйнування, знищення попереднього, але й збереження, утримання і розвиток того раціонального, що було досягнуто на попередньому етапі розвитку [12].

Гене́за форм руху матерії свідчить, що кожна його вища форма, ґрунтуючись на нижчих, не скасовує їх, а включає в себе, підпорядковує собі. Наступність ніколи не постає процесом випадковим, це завжди необхідне і закономірне явище, яке забезпечує поступальний характер і розвиток, при цьому сама її сутність передбачає наявність педагогічного аспекту. Якщо у процесі будь-якої зміни елемент наступності відсутній, то є тільки просте

відтворення, а не розвиток: бо він (розвиток) є там, де нове перериває існування старого, вбираючи з нього все позитивне, життєздатне. Саме це і є наступністю розвитку, який характеризується наступністю, спрямованістю, незворотністю й зберіганням досягнутих результатів [18]. Нове, що виникає, не може ствердити себе без заперечення і без збереження наступності. Минуле завжди бере участь у створенні сучасного, утворюючи зв'язок епох. Наступність – необхідна риса, що характеризує поступальний характер розвитку. Будучи обов'язковою складовою і загальною рисою розвитку, наступність є основою неперервності всього матеріального світу.

Філософський аспект наступності розглядали Є. О. Баллер, Г. М. Ісаєнко, Б. М. Кедров та ін. Онтологія, яка досліджує фундаментальні принципи буття, аналізує явище наступності як зв'язок між різними етапами або ступенями, циклами розвитку, сутність якого виявляється у збереженні певних елементів цілою або окремих характеристик під час переходу на новий етап, стадію, цикл розвитку. Відповідно до цього наступність, забезпечуючи розвиток, є умовою раціоналізації й удосконалення будь-якого процесу, чинником, який визначає його логіку й послідовність. Це дає підстави акцентувати змістову і процесуальну сторони навчально-педагогічної діяльності в їхній єдності, що взаємозумовлює підпорядкованість, і обґрунтовано добирати форми педагогічного керівництва навчально-виховним процесом. У гносеологічному контексті в наступних зв'язках відображається своєрідність самореалізації особистості дитини у процесі пізнання; опанування нею досвіду навчально-пізнавальної діяльності, міра співвіднесеності пізнавальної активності й самостійності суб'єкта пізнавальної дії з індивідуальними особливостями становлення когнітивних структур.

Як свідчить аналіз філософської літератури з проблем наступності, є різні підходи до розуміння й визначення цієї категорії. Зокрема, наступність розглядають як:

- історичний процес, який виявляється в онтогенетичному розвитку культур, зміні соціальних пріоритетів, традицій, у передачі соціального досвіду від покоління до покоління (Г.-В.-Ф. Гегель);
- взаємовідношення «людина — Всесвіт» в аспекті розвитку духовної культури людства у процесі проходження духом певних стадій свого розвитку (Г. С. Сковорода, М. О. Бердяєв);
- один із основних аспектів закону заперечення заперечення, у якому відображається діалектика інших законів (Є. А. Баллер, В. Б. Дмитрієв);
- інтегративну якість (В. Г. Афанасьєв, Б. С. Гершунський).

У сучасній філософії виділяють такі форми наступності:

- позитивну – об'єкт, що розвивається, переходить на нову стадію, зберігаючи прогресивні елементи минулого;
- змістову – зумовлюється суттю матеріальних і духовних цінностей, які передаються. Залежно від змісту наступності визначають її специфіку, що вимагає від дослідників урахування різних особливостей під час кожного конкретного вивчення людської діяльності;
- процесуальну – забезпечує раціональну організацію виконання зазначеного проекту. Матеріальною основою забезпечення наступності вчені вважають практичну діяльність, успіх якої гарантує використання накопиченого людством досвіду, систематичне вдосконалення своїх знань і вмінь та узгодження їх із новим досвідом [9].

У педагогічній теорії наступність трактується як універсальна педагогічна категорія, яка забезпечує взаємоузгодженість і взаємозв'язок суміжних ступенів, етапів педагогічної діяльності, що й забезпечує неперервність системи освіти. У педагогіці наступність проникає у зміст освіти, у методику викладання, у поєднання складових навчально-виховного процесу та його ланок. Тут явище наступності розглядають як закономірний зв'язок навчання і виховання, який зумовлює єдність і неперервність у розвитку особистості. Поняття наступності характеризує вимоги, які

ставляться до знань і вмінь учнів на певному етапі навчання; форм, методів і прийомів опрацювання нового навчального матеріалу як з боку вчителів, так і з боку авторів програм та підручників. Таким чином, наступність у шкільній практиці забезпечується методично й психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до складнішого в навчанні та організації самостійної роботи учнів і взагалі всією системою методичних засобів. Отже, сутність наступності не тільки у наявності наступних зв'язків. Вона передбачає врахування динаміки, руху, розвитку педагогічного процесу.

Для чіткішого розуміння сутності наступності пропонуємо порівняти визначення цього поняття сучасними вченими.

Б. Г. Ананьєв. Наступність у навчанні та засвоєнні знань учнями передбачає встановлення зв'язків між попередніми і новими знаннями, засвоєними на різних етапах навчання, а також між системами знань, які засвоюються паралельно на кожному ступені навчання [10].

Ш. І. Ганелін. Наступність у навчанні – опора на пройдене, використання і подальший розвиток в учнів знань, умінь і навичок, у результаті чого складаються різноманітні зв'язки, взаємодіють старі і нові знання, виникає система міцних і глибоких знань [11].

С. М. Годник. Наступність – процес послідовної зміни педагогічних явищ у динаміці навчання і виховання. Розвиток нової педагогічної системи враховує особливості попередньої, акумулює в собі її прогресивні елементи, знімає консерватизм минулого в нових умовах і тим самим конструктивно заперечує його [13].

С. У. Гончаренко. Наступність у навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу [1].

С. Є. Драккіна. Наступність у навчанні й засвоєнні знань учнями передбачає встановлення зв'язків між попередніми й новими знаннями,

засвоєними на різних ступенях навчання, а також між системами знань, що засвоювалися паралельно на кожному ступені навчання [17].

І. Ю. Ігнатенко. Наступність – загальнодидактична закономірність, яка виявляється в єдності навчально-виховного процесу. Наступність у навчанні – це не тільки дотримання логіки навчального процесу, а таке використання знань, умінь і навичок учнів, за якого створювалися б нові зв'язки, з урахуванням якісних змін, які відбуваються в особистості учня [2].

А. М. Кухта. Наступність у навчальному процесі забезпечує органічний перехід від минулого через сучасне до майбутнього і в процесі цього переходу виконує дві взаємопов'язані функції: забезпечує зв'язок між цими трьома етапами навчання і одночасно готує здійснення майбутніх зв'язків [3].

Г. О. Люблінська. Наступність – послідовність навчально-виховної роботи, коли на кожному наступному етапі закріплюються, розширюються, ускладнюються і поглиблюються ті знання, уміння і навички, які становлять зміст навчальної діяльності на попередньому етапі її організації, навчання проводиться з певною перспективною спрямованістю, з орієнтацією на ті вимоги, які будуть висунуті на наступному етапі життєдіяльності [14].

Ю. В. Львов. Наступність – це: зв'язок попереднього матеріалу з наступним, взаємодія попередніх і нових знань; поступове розширення і поглиблення знань, умінь і навичок, їх повторення на більш вищому рівні; врахування якісних змін, які відбуваються в особистості вихованця, зростання рівня його розумового розвитку та наявних знань, умінь і навичок; забезпечення внутрішньопредметних зв'язків; встановлення зв'язків між окремими етапами навчання [15].

О. Я. Савченко. Наступність є одним із принципів освіти, який передбачає зв'язок та узгодженість мети, змісту, організаційно-методичного забезпечення етапів освіти, які межують один з одним (дошкілля – початкова – основна школа) [6].

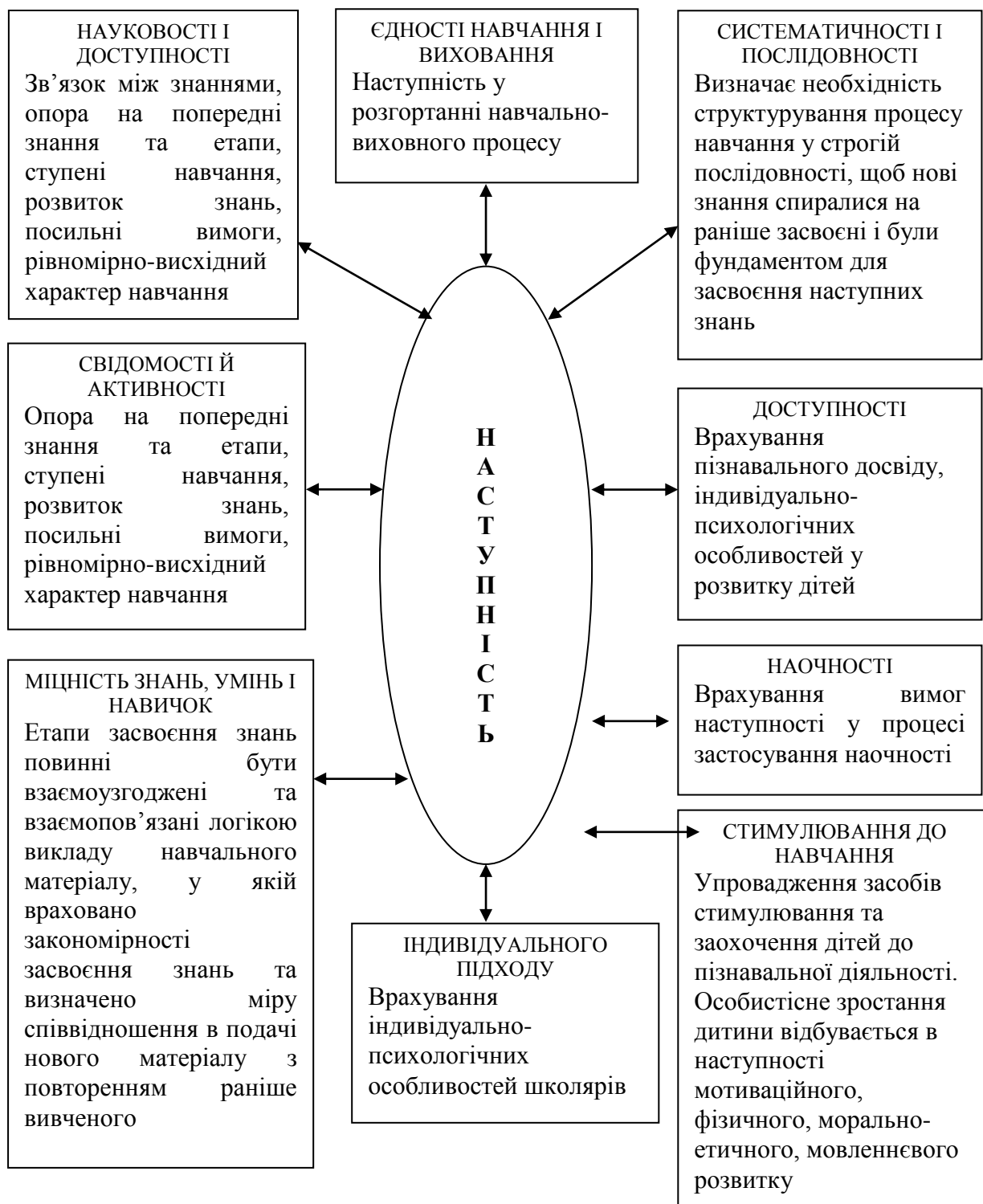
М. Д. Ярмаченко. Наступність у навчанні – послідовність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу [16].

Таким чином, до визначення сутності наступності вчені підходять неоднаково: від розуміння зв'язку наступного з попереднім до зв'язку знань учнів у процесах їхнього поступального розвитку, закономірних змін у різних сторонах педагогічного процесу, неперервного зв'язку тощо. Аналіз літератури з досліджуваної проблеми дає можливість узагальнити уявлення про сутність і функції дидактичного принципу наступності. Отже, наступність:

- передбачає взаємозв'язок та узгодженість у змісті, організаційно-методичному забезпеченні навчального процесу на різних етапах і ступенях навчання;
- забезпечує реалізацію інших дидактичних принципів — науковості, систематичності, послідовності, доступності;
- установлює зв'язки між новими і раніше здобутими знаннями як елементами цілісної системи; забезпечує їхній розвиток і осмислення на новому, вищому, рівні;
- сприяє підготовці учнів до опанування новими, більш складними знаннями і вміннями у майбутньому;
- налагоджує зв'язки між знаннями, які повідомляються на одному уроці і в різних темах курсу, між навчальним матеріалом різних предметів;
- вказує, що не потрібно затримувати учнів на попередньому рівні навчання, а конструктивніше відновлювати раніше вивчене у процесі наступної роботи над новим матеріалом;
- здійснює послідовний зв'язок у роботі окремих класів і шкільних ступенів завдяки застосуванню таких засобів, як узгодження програм, підручників, навчальних посібників, повторення навчального матеріалу, проведення узагальнювальних уроків, відвідування занять у попередніх класах і т. ін.

Цілісність педагогічного процесу забезпечується врахуванням взаємозв'язків з іншими принципами і найперше з принципом послідовності. Ці зв'язки мають різний характер, спрямування і значення (див. схему «Взаємозв'язок принципу наступності з іншими дидактичними принципами»).

Взаємозв'язок принципу наступності з іншими дидактичними принципами

На думку вчених, наступність у педагогічному процесі має дві сторони: *внутрішню* – змістову (це зміст знань, умінь і навичок, які передаються) і *зовнішню* – процесуальну, організаційну (забезпечується організацією передачі знань, умінь і навичок) [4].

Основні ознаки наступності як педагогічного явища:

- універсальність – спостерігаються змістові внутрішньопредметні й міжпредметні взаємопов'язані складові програмового матеріалу, пересування їх за навчальною тривалістю;
- комплексність методів і прийомів реалізації;
- оптимальність – з'єднує навчальний матеріал, надаючи йому впорядкованості;
- генералізація — предмет вивчення стає повнішим, набуває реального значення своєрідність мети й завдань, суб'єктів і об'єктів педагогічного процесу. У системі освіти вона відтворює соціальну природу наступності поколінь у конкретних умовах розвитку суспільства й відбиває освітню політику держави [7].

Отже, теоретичний аналіз проблеми наступності дає підставу стверджувати, що вона займає важливе місце в організації навчально-виховного процесу і є умовою неперервного розвитку особистості на різних вікових етапах. Питання наступності актуальне, оскільки вона завжди є потрібним, закономірним явищем, що забезпечує поступальний розвиток, спадкоємні зв'язки між його етапами та їхню узгодженість. Наступність є основною умовою функціонування будь-якої системи навчання й виховання. Порушення наступності в навчально-виховному процесі призводить до зниження його ефективності. Пізнавальна сутність наступності полягає у встановленні закономірних зв'язків між етапами розвитку особистості з урахуванням специфіки певного вікового періоду, у створенні психолого-педагогічних умов, які дають змогу своєчасно коригувати роботу й перспективно планувати оптимізацію пізнавальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 227.
2. Ігнатенко І. Ю. Наступність у навчально-виховній роботі ІУ-У класів школи-інтернату: Дис. ...канд. пед. наук. — Кам'янець-Поділ., 1963. – 285 с.
3. Кухта А. М. Шляхи забезпечення наступності в організації навчальної роботи школи: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – К., 1969. – 28 с.
4. Машовець М. А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку: Дис. ...канд. пед. наук. – К., 1994. – С. 11.
5. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти: У 4 ч. Ч. 1. – Харків.: Основа. 2004. – С. 14.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студ. пед. факультетів. – К.: Генеза, 1999. – С. 360.
7. Струннікова Д. І. Наступність в ознайомленні з природою дітей 6 і 7 років (в умовах діяльності навчально-виховного комплексу «школа – дитячий садок»): Дис. ...канд. пед. наук. – Чернівці, 2000. – С. 15.
8. Українська радянська енциклопедія. У 12 т. Т. 7. / Голов. Ред.. УРЕ. – Вид 2-ге. – К., 1982. — С. 254.
9. Філософія: Навч. Посібник / За ред. І. В. Бичка та ін. – К.: Либідь, 1991. – 456 с.
10. Ананьев Б. Г. О преемственности в обучении // Сов. педагогика – 1953. – № 2. – С.27.
11. Ганелин Ш. И. Преемственность в учебно-воспитательной работе в 4–5 классах / Под ред. А. К. Бушли // Известия АПН РСФСР. Вып. 72. – М.; Л., 1955. – С. 14.
12. Гегель Г. В. Наука логика. – М.: Мысль, 1999. – С. 434, 640.
13. Годник С.М. Процесс преемственности высшей и средней школы. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1981. – С. 8.
14. Люблинская А. А. О преемственности учебной работы в школе // Преемственность в процессе обучения в школе. – Л., 1969. – С. 5.
15. Львов Ю. В. Преемственность педагогического руководства трудом учащихся: Дис. ...канд. пед. наук. – Л., 1989. – С. 33.
16. Педагогіка / За ред. М. Д. Ярмаченка. – М., 1986. – С. 527.
17. Преемственность в обучении и взаимосвязь между учебными предметами в 5-7 классах / Под ред. Ш. И. Ганелина и А. К. Бушли. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 53.
18. Спиркин А. Г. Основы философии. – М.: Политиздат, 1988. – С. 252.

Вашуленко О. Питання наступності в педагогічній теорії / О. Вашуленко // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук. – 2005. – № 4. – С. 49–59.